

CONSTRUIREA SENSULUI COMUN IN DISCURSURILE POLITICE

Elmira Chengiali
Universitatea Ovidius Constanța

La construction du sens dans les discours politiques (Résumé)

La construction du sens dans les discours politiques est fondée sur les capacités inées des êtres humains d'attribuer aux interlocuteurs des croyances, des désirs, des états mentaux. Cette stratégie de l'interprète est un des principes régissants de la constitution du sens qui est construit progressivement et mutuellement par les participants. La pertinence du discours politique est rattaché à ce travail constructif mutuel qui suppose l'identification de l'intention informative locale de chaque énoncé, accompagnée de son intention communicative. L'interlocuteur fait des hypothèses anticipatoires sur l'intention globale du discours de l'homme politique qui seront confirmées ou infirmées par la suite des énoncés.

În acest studiu mi-am propus să descriu mecanismele construirii sensului în discursurile politice, mai precis în discursurile politice mediatizate de tip dezbateră politică. Premisele teoretice ale acestui studiu au fost furnizate de teoria pertinentei (Sperber și Wilson, 1989), de teoria minții – théorie de l'esprit (Baron – Cohen, 1995), a strategiei interpretului (Dennett, 1990), a teoriei inferențelor directionale (Moeschler, 1998) și a teoriei reprezentărilor mentale (Reboul, 1998) ale căror concepte și demersuri am încercat să le aplic la analiza discursului politic.

Principala dificultate a apărut în momentul în care am abordat această formă de manifestare conversațională în termeni de discurs, avînd în vedere că pentru Reboul și Moeschler “discursul nu este o categorie pertinentă din punct de vedere științific”(Reboul, Moeschler, 1998). Era deci imposibil să caut o “interpretare structuralistă” fenomenului în cauză, adică să abordez doar demersul reduționist prin identificarea și analizarea elementelor care compun discursul și relațiile între aceste elemente.

Cercetările “tradiționale” (sintactice, semantice, pragmatice) adoptă un demers reduționist care constă în analizarea enunțurilor care formează un discurs¹ politic, identificarea relațiilor dintre aceste enunțuri, stabilirea diferitelor tipuri de constrîngeri structurale etc. Deși acest tip de analiză pare a nu avea nici un punct comun cu perspectiva contextualistă propusă de Reboul și Moeschler, ea poate oferi o soluție problemelor pe care simpla analiză lingvistică nu poate să le rezolve. Acest studiu se înscrie în cadrul metodologiei contextualiste ce se vrea un program deschis de cercetare științifică. Punctul de plecare este definiția discursului propusă de Reboul și Moeschler: *Un discours est o suite non-arbitraire de enunçuri.*

¹ In sensul cel mai clasic al termenului.

Trebuie să vedem cum se organizează această suită non arbitrară de enunțuri într-un discurs politic mediatic în care mai mulți interlocutori sunt constrinși să construiască simultan un discurs individual și unul colectiv. Fiecare interlocutor are interes să se valorizeze în și prin discursul sau și în același timp el trebuie să construiască un discurs “comun” cu interlocutorii săi. Construirea sensului comun trece astfel prin tentativa “de a face să își piardă fața” opozantului, dacă adoptăm termenul cheie al sociolingvisticii (Goffman, 1972). Enunțurile pe care interlocutorii le vor produce trebuie “să subscrie acestui interes al omului politic și non-arbitraritatea lor va depinde de relațiile între intențiile informative locale ale locutorului și intenția sa globală” (Reboul, Moeschler, 1998: 159).

După cum afirmă susținătorii teoriei pertinentei, interpretarea acestui gen de producție discursivă se face prin recuperarea intențiilor informative globale ale locutorului, intenție ce este întotdeauna completată de intenția sa comunicativă. Într-adevăr, locutorul produce enunțuri pe care interlocutorul² trebuie să le interpreteze succesiv pe măsură ce ele își fac apariția în discurs. Principiul pertinentei este suficient pentru interpretarea discursului, ceea ce implică interpretarea discursului în același cadru teoretic ca și enunțurile care nu au nevoie de reguli de interpretare proprii.” (Reboul, Moeschler, 1998:159).

Pentru a putea avea acces la interpretarea discursului trebuie să explicăm fenomenele ce stau la baza interpretării enunțului. Enunțul este un act de comunicare ostensiv-referențial care are o dublă intenție: o intenție informativă acompaniată întotdeauna de o intenție comunicativă care implică principiul pertinentei. Pentru a interpreta enunțul locutorului, interlocutorul va recupera prin intermediul acestei intenții comunicative, intenția informativă locală, pe baza mecanismelor inferențiale care îi vor permite să construiască ipoteze anticipatorii asupra intenției informative globale.

Noțiunea de intenție este în felul acesta centrală pentru teoria pertinentei: Sperber și Wilson (1989) o vor defini astfel:

Intenția informativă:

Locutorul are intenția de a face evident sau mai evident interlocutorului său un ansamblu de prezumții {I}.

Intenția comunicativă:

Locutorul unui enunț are intenția să facă evident că are această intenție informativă.

² Într-o dezbateră politică există două tipuri de interlocutori posibili: opozanții, invitații (jurnaliști, specialiști), dar și un public care poate interveni cu întrebări, comențuri. Telespectatorii pot de asemenea să devină interlocutori dacă emisiunea le permite să intervină în direct.

Noțiunea de *fapt reciproc evident* (*fait mutuellement manifeste*) a înlocuit în teoria lui Sperber și Wilson (1989) noțiunea de *cunoaștere comună* (*savoir partagé*) care nu avea puterea de a explica existența neînțelegerilor, a eșecurilor în actul comunicării. Definiția face să intervină un alt termen important al teoriei pertinentei: mediul cognitiv comun.

Un mediu cognitiv comun este un mediu în care este evident cine îl cunoaște. Este un mediu cognitiv reciproc în care faptul că o presupunere este evidentă persoanelor care au în comun acest mediu este el însuși evident. În această privință, într-un mediu cognitiv reciproc, fiecare fapt evident este reciproc evident.

În consecință, un locutor va produce o suită non-arbitrară de enunțuri într-un mediu cognitiv pe care îl împarte cu interlocutorul / interlocutorii lui care vor interpreta discursul său, enunț după enunț, după procedeul descris mai sus, construind ipoteze anticipatorii asupra a ceea ce ar putea fi intenția globală a locutorului. Ipotezele anticipatorii vor fi confirmate sau infirmate de următoarele enunțuri, dar ele vor fi construite de către interlocutor cât mai repede cu putință, îndată ce el va avea toate informațiile necesare și suficiente pentru apariția lor. O dată confirmată, o ipoteză își depășește caracterul anticipatoriu, se transformă în **informație dobândită**, intră în memoria³ interlocutorului. Interpretarea discursului urmează deci aceeași schemă de interpretare ca aceea a enunțului: suita non-arbitrară va fi analizată enunț după enunț, cu singura diferență că pentru a recupera intenția globală a discursului, locutorul nu are nevoie să identifice fiecare intenție locală, adică să analizeze toate enunțurile în ordinea apariției lor. Este posibil ca această construcție a ipotezelor anticipatorii să nu necesite cuantificarea sensului tuturor enunțurilor. Care ar fi atunci rolul enunțurilor a căror interpretare nu este necesară pentru construirea intenției globale a discursului? Am putea elimina aceste enunțuri fără a modifica sensul discursului sau fără ca discursul să își piardă intenția globală? Greu de crezut și un contra-argument ar fi chiar discursul politic în care există multe digresiuni, parenteze față de "tema" ce este dezbătută, dar care nu vizează decât să întărească, prin intenții intermediare, intenția globală a discursului politic. În cazul discursului politic există o exigență care le impune să își construiască discursul astfel încât interlocutorul să poată "recupera cu ușurință intenția informativă globală a ansamblului intervențiilor omului politic-locutor." (Reboul, Moeschler, 1998: 180). Omul politic încearcă să transmită o intenție informativă globală, denumită "mesaj politic", pe care interlocutorul său trebuie să o identifice imediat pentru a o putea anula, a împiedica să fie continuată sau pentru a demonstra că ea are un conținut care nu corespunde cu realitatea pe care acest om politic încearcă să o comunice. Această descalificare a adversarului se poate face și prin denunțarea acestei intenții globale ca fiind respinsă de chiar omul politic, dar care o vehiculează din motive demagogice. Scopul intenției globale este să producă o reacție a publicului care să fie conformă cu interesele omului politic. Comportamentul discursiv al oamenilor politici este determinat de acest "scop final": crearea unei

anumite reacții a potențialilor alegători. Fiecare apariție publică a unui om politic ar fi dominată de o intenție globală care însumată tuturor celorlalte intenții globale,acompaniate de intențiile comunicative corespunzătoare, ale discursurilor sale anterioare sau viitoare, ar da imaginea de ansamblu a doctrinei politice pe care o reprezintă. Menținerea credibilității ca om politic depinde chiar de caracterul constant al acestei intenții globale superordonatoare.

Oamenii politici construiesc un discurs pentru public, dar în același timp construiesc imaginea publicului în discursul lor: ei apără interesele alegătorilor, deci ei nu sunt decât purtătorii de cuvânt ai dorințelor, ai convingerilor acestora. Unei astfel de abordări i s-ar putea reproșa faptul că depășește cadrul strict al discursului, adică al unei producții discursive, și că ea vizează mai degrabă comportamentul oamenilor politici. Intenția informativă globală a unui om politic este determinată de dorința sa de a produce un anumit efect asupra publicului care să antreneze votarea sa: locutorul unui discurs, dincolo de intențiile informative locale, atașate fiecare unui enunț unic, are o intenție informativă globală care corespunde cu ceea ce vrea să transmită în ansamblul discursului său.” (Reboul, Moeschler, 1998: 158 – 159). Chiar dacă tema unui discurs al omului politic este punctuală, ancorată strict în realitatea imediată, discursul său trebuie să se înscrie într-o linie ideologică ce corespunde imaginii sale de ansamblu, imaginii partidului pe care îl reprezintă, intenției sale globale deci. Putem spune astfel că succesul unui om politic (al discursului său) depinde de capacitatea interlocutorilor și a publicului în general de a recupera intențiile informative locale mai întâi și cele globale mai apoi.

Acest “comportament” poate fi explicat prin strategia interpretului (Dennett, 1990), teorie ce postulează că ființele umane au capacitatea de a atribui celorlalți atât raționalitate, cât și stări mentale. Strategia interpretului constă în capacitatea unui individ de a prezice comportamentul altor indivizi plecând de la două premise simple:

1. ceilalți indivizi sunt agenți raționali;
2. ei sunt înzestrați cu credințe, dorințe și alte stări mentale.

Trebuie să precizăm că strategia interpretului este esențială nu numai pentru comportamentul politicienilor, dar și pentru cel al publicului. După cum am precizat mai sus, publicul ocupă un loc central în construcția discursului politic care va fi interpretat de două “instanțe” diferite cu scopuri diferite:

1. publicul, prin intermediul strategiei interpretului, va construi imaginea de ansamblu a omului politic și, în consecință, el va adopta o anumită atitudine față de acesta.

2. adversarul care prin intermediul strategiei interpretului va încerca mai întâi să construiască, dar mai apoi să “decompună” imaginea de ansamblu a politicianului.

Strategia interpretului permite să anticipăm asupra a ceea ce va spune un locutor, în cazul nostru asupra liniei politice pe care o va adopta în raport cu o anumită problemă. Strategia interpretului se afla în centrul teoriei pertinentei: interpretarea

unui enunț (a unui discurs) se bazează pe utilizarea datelor pe care noi le credem adevărate în legătură cu credințele și intențiile locutorului pentru a atribui acestui locutor intenția de a ne comunica anumite conținuturi.” (Reboul, Moeschler, 1998: 48).

Strategia interpretului este acompaniata de o altă capacitate proprie ființei umane: capacitate cunoscută sub numele de *teoria minții* (*théorie de l'esprit*, Baron – Cohen, 1995). Această teorie este un ansamblu de propoziții care intră ca premise în raționamentele inferențiale și ea se bazează pe strategia interpretului.

Succesul unui om politic într-o dezbateră politică depinde și de faptul că el trebuie să își construiască publicul în discurs, adică să facă “evidente” interesele alegătorilor, punctele lor de vedere. În același timp, discursul său trebuie să “facă evidentă” incompatibilitatea discursului celui alt (a opozantului său politic) cu aceste interese. Acestei preocupări i se adaugă o alta: să nu depășească limitele regulilor jocului politic, pentru că un comportament abuziv, prea agresiv riscă să antreneze efectul contrar de pierdere a credibilității politice, deci un eșec al punctului de vedere al intenției sale globale.

Principala dificultate a omului politic provine din faptul că el trebuie să își construiască discursul știind că ipotezele anticipatorii construite de interlocutorul său sunt deja determinate de intenția sa globală, cunoscută deja de adversarul său. În conformitate cu principiul pertinentei, discursul omului politic va suscita așteptarea propriei sale pertinente. Interlocutorii trebuie să poată reconstrui intenția informativă fără să facă prea multe eforturi. Discursul va fi pertinent, deci își va fi atins scopul, dacă raportul între efortul de interpretare și efectele obținute este echilibrat. Interpretarea discursului se va face la nivelul sistemului central al minții prin mecanisme inferențiale deductive care pe baza formei logice a enunțului și a informațiilor provenind din interpretarea enunțurilor precedente, a informațiilor enciclopedice vor permite interlocutorilor construirea ipotezelor anticipatorii. Existența unei intenții informative globale ca premisă a discursului va asigura interlocutorilor posibilitatea de a identifica sensul discursului fără prea multe eforturi de interpretare: enunțurile nu vor fi interpretate neapărat în ordinea succesivă a apariției lor. Este posibil ca prezența anumitor enunțuri să fie semnalată doar sistemului central al minții fără ca procesul interpretării lor să fie declanșat. În cazul în care ipotezele anticipatorii construite de interlocutor sunt infirmate de ceea ce urmează, aceste enunțuri vor putea fi reevaluate din punct de vedere al importanței lor pentru interpretarea intenției globale.

Producerea enunțurilor – și, ulterior, cea a discursului sunt determinate întotdeauna de strategia interpretului și de teoria minții, deoarece producătorul trebuie să țină cont de credințele, de dorințele, de așteptările publicului asupra cărora el stabilește ipoteze. Procesul de construire a discursului răspunde astfel principiului comunicativ al pertinentei.

BIBLIOGRAFIE

Reboul, A. & Moeschler, J. (1997), *Pragmatique du discours. De l'interprétation de l'énoncé à l'interprétation du discours*, Paris, Armand Colin.

Reboul, A. (1997), *Le projet CERVICAL. Représentations mentales, référence aux objets et aux événements*, Nancy, Loria.
